

Ordsprog, der hjælper

En proveniensanalyse af ordsprogsstoffet og dets litterære funktion i Martin A. Hansens *Jonatans Rejse*

Af Niels Houkjær

Romanen *Jonatans Rejse* er storforbruger – og misbruger i den forstand, at romanen naturligvis etablerer sin egen fortolkning – af bibelstof fra Det gamle såvel som fra Det nye Testamente. At stoffet benyttes med bestemte hensigter, det skal forsøges godtgjort i det følgende, hvor en detaljeret analyse af citatstoffet etableres omkring et enkelt kapitel i bogen som afsæt for en litterær fortolkning af romanen, hvorefter perspektivet forlænges fremad i forfatterskabet.

At ordsprog og bibelcitater spiller en betydelig stilistisk rolle i *Jonatans Rejse*, er flere fortolkere enige om. Harry Andersens iagttagelse af ordsprogene bliver dog ved konstateringen af et arkaiseret sprog. Var anvendelsen af ordsprogene blot udtryk for et stemningsleje, kunne Martin A. Hansen affærdiges som blot og bar hjemstavnsdigter. Hans forfatterskab er betydeligere end som så og hans ordsprogsbrug mere perspektivrig.

I Cai M. Woels analyse af *Jonatans Rejse*, som Harry Andersen også henviser til, beskrives ordsprogsanvendelsen ud fra tre funktioner, som alle er væsentlige og peger frem mod en fortolkningskonsekvens, som Andersen lader uomtalt, men som her skal efterspores nøjere. For det første bemærker Woel ordsprogenes stilistiske virkning: »Billederne og de landligtprægede Ordsprog er bevidst brugt for at give Skildringen Tone af tidløs Oprindelighed« (p. 41.). Dernæst konstaterer Woel den personligheds karakteriserende effekt, og endelig som den tredje funktion gør han opmærksom på den udglattende virkning, ordsprogene har: skarpe meninger neutraliseres af den stringente, uimodsigelige form. Ordsprogene

»hjælper ogsaa med til at faa de mange ofte grove Angreb til at passere. Naar f.eks. Askelad ret har udartet i en næsten rabiat Anklage mod dette og hint, virker Jonatans ordsprogsagtige Svar (. . .) svært afkølende og formildende, uden at han egentlig *modsigter* Askelad!« (p. 41).

Man skimter et aspekt af de faste vendingers legitimerende natur hos Woel, et synspunkt, som her skal gøres mere omfattende i et forsøg på at underbygge en litterær kompositionsanalyse. Den påfaldende og udbredte benyttelse af ordsprog i romanen gør det indlysende at centrere en detaljeret analyse om ordsprogene som grundlag for romanens litterære tolkning.

Ordsprogene imellem det subjektive og det overpersonlige

Til forståelse af et sådant legitimeringsprincip skal en videnssociologisk model, som er opstillet af Peter L. Berger, inddrages.

Berger definerer legitimering som »socialt objektiveret »viden«, der tjener til at forklare og retfærdiggøre den sociale orden« (p. 39). Ser vi nærmere på dette arrangement af kollektiv konfirmeret viden, ser vi ordsprog opfattet med selvstændig institutionaliserende status. Forståelsen af et sådant arrangement er forudsætning for indsigt i den udvikling, der finder sted i Martin A. Hansens forfatterskab:

»På det førteoretiske plan kan man finde enkle, traditionelle bekræftelser, hvis paradigme lyder: »Sådan gør man nu en gang«. Derefter følger et begyndende teoretisk plan (det skal dog næppe inkluderes i kategorien »ideer«), hvor legitimeringen tager form af ordsprog, moralmaksimer og traditionel visdom. Denne type af legitimerende kundskaber kan udvikles videre og overføres i form af myter, legender og folkeeventyr. Først derefter støder man på eksplicitte, teoretiske legitimeringer, med hvilke specifikke sektorer i den sociale orden forklares og retfærdiggøres ved hjælp af specialiserede »videns«-fornåd. Endelig finder vi de strengt teoretiske konstruktioner gennem hvilke et samfunds normer legitimeres *in toto*, og hvor alle mindre-end-totale legitimeringer er integreret i en altomfattende Weltanschauung. Dette plan kan man beskrive ved at sige, at her opnår et samfunds nomos teoretisk selv-bevidsthed« (p. 41).

I Jonatans søgen efter højere retfærdighed og højeste sandhed indgår ordsprog og bibelcitation med en anden status og på et højere niveau end Berger tildeler denne videnskategori. Ordsprog og ordsprogsbe-

slægtet stof indgår i en episk kontekst, der tvinger læseren til at foretage den integrering af ordsprogstoffet i bogens udsagn, som giver ordsprogene status af andet og mere end objektiv viden. Den visdom, de indeholder, blir i romanen subjektiv og samtidig overpersonlig. Ordsprogene foretager i *Jonatans Rejse* den kobling mellem personlig erfaring og overpersonlig erindring, som på det episke plan modsvares af smedens geografiske, historiske og bevidsthedsmæssige bevægelse i bogen. Det er denne kunstneriske anvendelse af ordsprogene, som her skal undersøges og danne baggrund for den litterære fortolkning, der sædvanligvis nøjes med at forholde sig til den episke kerne – altså rejsen – i romanen.

Bergers videnshierarki støtter sig på en teori om bevidsthedens sækularisering. Den viden, som f.eks. i middelalderen kunne udtrykkes i *regelmæssig sprogdragt* med høj sandhedsværdi, har i moderne tid en begrænset gyldighed. For Martin A. Hansen er almuebevidstheden langt fra uproblematisk; men den findes i begyndelsen af hans forfatterskab som en evne til at kalde tingene ved deres gamle navne. Derfor kan djævelen puttes i en flaske, og derfor har ordsprog og bibelallusion en total og pålydende betydning, som kunne se ud til at høre hjemme på Bergers »begyndende teoretiske plan«.

Da Jonatan gendrives af Vejmanden, sker det i en tvækamp på ordsprog og bibelallusioner, hvor dette gamle vidensmateriale netop ikke er udhulet af en sækulariseringsproces. Selv taberen af dysten Jonatan Smed accepterer våbnene, og i fortællerens episke anvendelse af stoffet, hvor det fyldes med litterært indhold, ligger også en selvfølgelig accept på et endnu højere plan end Jonatan selv bevæger sig.

Sandhedens foregribelse

Hvad der normalt anses for ret og rimeligt, har den sympatiske og jævne smed en sund forestilling om. En forestilling, som er i overensstemmelse med præstens ligtale over Røveren, men samtidig en forestilling, som anfægtes i romanens udsagn – og allerede i mødet med Vejmanden. Diskussionen om skyld og straf, retfærdighed og sandhed mellem Jonatan og Vejmanden, hvor det drejer sig om Røveren (udtrykket fører tanken hen på korsfæstelsesscenen på Golgatha), har sin parallel i slutningen, hvor Jonatans skyld diskuteres.

I det følgende kommenteres anvendelsen af ordsprog og bibelcitater i kapitlet »Da Jonatan blev gendrevet af en Vejmand«.

Overfor Vejmanden identificerer Smeden sig med Kong Saul, der under eftersøgning af faderens æsler føres til profeten Samuel og salves som indvielse til kongeværdigheden. *Et skrydende Svar* replicerer Vejmanden og viser dermed Jonatans ærinde hen til de planløst omflakkende æslers.¹

Profeten, som altså er Samuel, vil næppe *spilde sin Salve* på Jonatan og hans fremmedhed på stedet understreges af Vejmanden, som kalder Smedens hjemsted for *hovmodige Egne*.² Denne ordforbindelse er ikke fundet i bibelen, men ordene optræder ofte hver for sig; her fabulerer Martin A. Hansen frit, men i Det gamle Testaments ånd. De *laskede rotter* og de *hulde genfærd*³ kunne tænkes at forekomme i en talemåde eller sentens, men det er sandsynligst, at det billedmættede udtryk er forfatterens eget. *Gaverne fra oven* og *horerne*⁴ er frie citater fra Det nye Testamente. Ved henvisning til Jakobsbrevet understreges Gud som den, der kun giver gode gaver, hvad der stemmer overens med djævelen og det ondes udskillelse og konkrete tilstedeværelse i flasken. Vejmanden tager på gammeltestamentelig grund afstand fra omgang med skøger, hvad kun brevene i NT støtter ham i, mens evangelierne tager denne gruppe i forsvar.

Talen om *mønterne*,⁵ hvor Gud stilles som garant for merværdien, menes af Vejmanden konkret og illustreres af landskabet omkring ham, mens NT's beretning om skattens mønt lægger afstand til denne fortolkning, som Vejmandens pengepolitik er udtryk for. En spidsfindighed fra Martin A. Hansens side er Vejmandens henvisning til lignelsen om de betroede talenter, hvor GT's gamle retfærdighedssyn og domfældelse synes at være trængt ind i Jesu lære. Fortolkning af dette sted kan imidlertid reddes ved en henvisning til moderne bibelkritikeres tvivl: man mener, at lignelsen bør tillægges evangelistens egen produktive evne og i hvert fald ikke henføres til Jesu lære.

Smeden priser herefter visdommen med et citat fra Ordsprogenes Bog (og ikke fra »Prækeren«, som han selv mener at citere).⁶ Hermed er vi nået til det centrale i diskussionen, og det er vigtigt at bemærke, at Jonatan endnu ikke forstår dybden i sine egne ord.

Hvor der i Ordsprogenes Bog tales om visdom, sker det i forbindelse med Guds retfærdighed, som Smeden først nu skal lære at kende. For denne fejlцитering korrektes Jonatan da også af Vejmanden, der har

Alle ordsprog, der forekommer i kapitlet, er registreret i noterne, men ikke nødvendigvis omtalt i artiklen.

indset Jonatans forveksling af Guds visdom med menneskets og især hans egen søgen efter mening.⁷ Det gøres grundigt med en parafrasering af Prædikerens Bog.

Har Jonatan i det foregående været op imod Det gamle Testamente, så angriber Vejmanden nu evangelierne, mens Jonatan træder i defensiven og forsvarer Røveren ud fra Jesu frelseslære og ord til Røveren på Golgatha. Røveren har i fortiden begået mordbrand og har nu taget sig selv af dage. I øvrigt siges han at være peget ud af uheldet. Hvad det konkret har betydet, gør præsten rede for: »Men store, uransagelige Gud, du tillod Sandstormen at ødelægge de nysaaede Agre, du lagde din skjulte Hensigt i Dyrenes Uheld, i svære Fødsler, i Smaabørns Død, i Naboers Fjendskab« (p. 87). Årsagen til denne manglende lykke angives af Vejmanden at være *Haanden fra oven*⁸, og hvad den rammer er netop jordens, dyrenes og menneskenes frugtbarhed – de dyder, som den gammeltestamentlige slægtsgud skal beskytte. Guds hånd er et billedligt symbol, som optræder såvel i GT som i NT, men i det første i revsende sammenhæng, i det andet i sammenhæng med nåden. I denne forbindelse hæfter Vejmanden sig i sin dom på GT, fordi han kender sandheden.⁹ ¹⁰. Denne drager Jonatan i tvivl med en talemåde og et ordsprog i et forsøg på at relativere sandheden. At det kan lade sig gøre inden for samme sproglige kode er en pointe, som ikke svækker ordsprogenes kraft.

I denne diskussion er det for Smeden kvantiteten, der er udslaggivende, senere for Jonatan og her for Vejmanden er det et spørgsmål om at illustrere sandheden; og så blir valget ikke foretaget på skrømt, og retfærdighedsbegrebet blir, som det vil ses, knap så ligetil at omgås. Når der hos Martin A. Hansen jongleres så suverænt snart med kanoniserede citater snart med folkelige ordsprog og talemåder, så er det fordi dette stof tilsammen afspejler en homogen viden. Religionen kan ikke skilles ud fra den omverden af praktisk jorddyrkning og vækst-metaforik, som omgiver personerne på dette sted. For vejmanden er ophævelsen af skellet mellem bibelallusion og ordsprogsstof næppe bevidst; men i hans ordsprogsagtige anvendelse af bibelcitatene får bibelstederne samme dagligdags valør, som også kendetegner ordsprogenes anvendelsesområde. Således må samtlige bibelcitationer og -allusioner siges at have en metaforisk ordsprogsagtig valør, idet bibelstof, som i dets oprindelige kontekst omhandler trosspørgsmål, i *Jonatans Rejse* illustrerer et eksistentielt problem angående muligheden af at leve i overensstemmelse med en bestemt etisk norm. Den orden,

som udtrykkes i disse sproglige lovmæssigheder, er i sig selv mening i tilværelsen, og den understøttes af den almuevisdom, som også ordsprogene udtrykker. Visdom er ikke selverkendelse og egen erfaring, men accept af slægtens love, som udtrykkes i disse koncise udtryk.

Men er ordsprogene i det eksistentielle forhold udtryk for dagligdagsvisdom, så er de samtidig i den litterære sammenhæng afgørende ingredienser i en akademisk diskussion om livsholdninger og illustrerer således forfatterens konflikt mellem almue og intellekt på det personlige plan, mellem fortid og nutid på det psykologiske.

Rygtet gør sit, mener Smeden, men *En Ko hedder ikke broget, uden hun har en Plet*¹¹ og *Sandheden er altid ilde hørt*,¹² svarer Vejmanden. Jonatan fortsætter med at gå i brechen for Røveren med ordsprog og talemåder, indtil Vejmanden atter citerer bibelen. I de ordsprog, som Jonatan fortsat forsvare sig og Røveren med, fremføres relativiteten i et mere moderne retssyn, som sørger for at tvivlen kommer den anklagede til gode,^{13 14 15} og efter Vejmandens henvisning til den absolutte retfærdighed *Vogt dig for ham, som forlader Rettens Sti*,¹⁶ kæder Jonatan nu dette retsprincip sammen med nådeslæren, idet han griber til epistelen, der i Jesu ånd opfordrer til barmhjertighed mellem brødre.¹⁷ Med henvisning til rettens sti erindrer Vejmanden ikke blot Jonatan om indsigt i den rette visdom, men også om modstillingen godt/ondt, som nævnes i Ordsprogenes Bog. Denne forbavsende højt kvalificerede diskussion vidner på dette sted om etiske kategorier snarere end om religiøse som korrelat for retfærdighed og sandhed. Talen om *øvrighedens sværd*¹⁸ kædes da også i Romerbrevet sammen med lovens eksistens som forudsætning for samvittighedens instans, og 13. kap. rummer indenfor sine 14 vers såvel dom som nåde, idet Paulus i klar forlængelse af øvrighedens dom taler om næstekærlighed. Endnu tydeligere kommer tanken om næstekærlighed til orde i Galaterbrevet, hvor talen om Guds retfærdighed er en advarsel mod selvretfærdighed.

I de følgende salmer fortsætter Vejmandens citation fra GT og brevene, mens Jonatan kobler på ved evangelisterne¹⁹⁻²⁶, indtil deres standpunkter udkrystalliseres i Jonatans: *trøst næsten*²⁷⁻²⁸, *døm ikke* og i Vejmandens påkaldelse af *hævneren*.²⁹ Det trøstens ord, som skal give *marv i benene*,²⁸ har præsten – viser det sig i dennes ligprædiken – allerede tilbudt Røveren, som har afvist. Det er interessant, at Jonatan her med en ordsprogsagtig drejning af bibelcitatet taler dette midt imod. Det som Guds ord magter at adskille, formår Smeden tilsyneladende atter at sammenføje. Lagt i munden på Jonatan ligner vendingen

om marven i benene nærmest en sentens eller ordsprogsagtig talemåde, hvis visdom i hvert fald på dette sted udtaler en anden end skriftens. At trøstens ord er påkrævet for menneskene, fastholder Jonatan og afviser *Herrens veje* som farbare for menneskets dømmekraft.³⁰

Vejmanden driver nu tilsyneladende diskussionen ud i det rene sofisteri, idet han fortsætter Jonatans citat fra Matt. og Luk.: *Dømmer ikke*,³² men vender indholdet på hovedet.³³ Meningen må herefter blive (konsekvent fortolket i forlængelse af de tidligere replikkers indhold), at Jonatans – med evangelisternes indforstående – advarsel mod dømmesyge af Vejmanden tages for selvretfærdighed. Således at Vejmanden med sin og »Herrens« hårde dom faktisk søger at trække bjælken ud af sit eget øje. Da Jonatans fæller – de trøstende evangelister – hermed er afvist, stilles han selv skakmat og trækker sig ud af kampens første runde. Billedet med bjælken i øjet sættes altså i den litterære redigering ind i en anden tolkningsammenhæng end den sædvanlige. Den absolutte sandhed og den fuldkomne retfærdighed omgås jo af evangelisternes, præstens og Jonatans: *døm ikke. Røveren og Vejmanden må dømmes og dømmes, fordi, som præsten siger, »hans (Røverens) Viden var større end min, den var et vældigt Dyb mod min. Jeg kom med min slidte, sorte Bog i Lommen. Den kunde jeg udlægge i timevis, men han levede den.»* (p. 83).

Overfor denne visdom, der vender evangeliet mod menigheden, søger Jonatan tilflugt i en metadiskussion, som kommenterer Vejmandens vrede.³⁴ Dette gøres ikke ustraffet, for Vejmanden tager kritik af Guds ord for hovmod, og fremturer med sine absolutte krav. Styrende princip for Vejmandens bibeludvælgelse er ofte vej-metaforikken, som korresponderer med Jonatans rejse i den konkrete omverden. Denne geografiske bevægelse går altså i dette kapitel i retning af indre tilstande, som Smeden allerførst i samtalen har hentydet til med sammenligningen med Saul. Nu taler Vejmanden om *hovmodet*,³⁵ der *står for fald*, et udtryk, som i Ordsprogenes Bog forekommer i en rejse- og bevægelsesmetaforik. Hovmodet skal falde og Jonatan siges at *styre mod afgrunden*.³⁸ Om denne afgrund taler især Johs. Åbenbaringen. Dyret i åbenbaringen stiger netop op af denne afgrund, og Jonatan træffer det faktisk umiddelbart inden sin selvdøm i sidste kapitel i skikkelse af den altædende »Dommens Fugleunge« (p. 328), hvis vækst er et kapløb med udfærdigelsen af »Evighedens Bjælde« (p. 328). Tages Jonatans dom som udtryk for hans egen accept af Arrestforvarerens deliriske forudsigelse, må Vejmanden allerede her siges at have ret angående

Jonatans rejse. Og godkendes videre dommen som fuldgyldigt udtryk for romanens udsagn, så må udtrykket »retfærdig« ikke læses ironisk om Vejmanden som selvretfærdighed, men tages lige så bogstaveligt som hans anvendelse af ordsprog og bibelciter.

I dialogen mellem vejbyggeren og den vejfarende er nu kun to replikker tilbage inden afskeden. Jonatan holder fast ved *håbet*, idet han benytter det oprindelige bibelcitater som sentens og tydeligt udtaler sig om det jordiske liv.³⁹ Forfatteren benytter her tydeligst spillet mellem religiøst og verdsligt ordsprogsmateriale til at skabe erkendelsesmæssig distance mellem bogens hovedperson og læseren. Når der med de levende i bibeltraditionens ånd menes frelste i religiøs forstand, så udtaler Jonatan for sin del sig blot om det konkrete liv, samtidig med at han kalder citaterne »Steder« (altså skriftsteder). Den autoritet, han henviser til, er kun formelt den samme som Vejmandens kilde.

Røveren er død for egen hånd, hvilket har været med til at »pege ham ud«. Alligvel er Jonatan og præsten enige om, at hans *sidste Stund* kan kun Gud dømme om.⁴² I ordsprogstraditionen tales ofte om først og sidst og i forbindelse med begivenheder, som sker sidst, oftest om positive hændelser, der borger for varighed. Her er overensstemmelse med Jobs bog-citatet, hvor lidelserne afløses af belønning, men også med nordisk skæbnetro, hvor valget i dødsøjeblikket tillægges altafgørende betydning. Jonatan foregriber her præstens forsvar for Røverens selvmord som en fortsættelse af livets bod, men modsiges senere af sin egen dommer: »»Den ene Dag dømmer den anden, og den sidste dem alle,« svarede Fugleskræmslet, »for det er ikke bare dig, som kan vigte sig med Mundheld« (p. 241). En dommer, som bør tages højtideligt, al den stund romanens hovedperson accepterer sin dom fra ham.

Vejmandens afsked med Jonatan er i sandhed hård kost, som opsummerer hele retfærdighedsbegrebet, sådan som Vejmanden har fremlagt det. Tidligere med henblik på Røveren, her med klar adresse til Jonatan. Vendinger som *sandhedens vej*⁴⁹ og *retfærdighedens vej* forekommer ofte i bibelen og altid som geografisk metaforik for psykologiske forløb.

Dette sidste citat fører direkte ind i slutningskapitlet, hvor Jonatan Smeds selvdøm bringer ham til rejsens mål.

Retfærdighedens opfyldelse

Uden at godtage juraen som målestok for retfærdighed accepterer Jonatan sin dom ved domstolene. Der er to grunde til denne accept, som vi skal vende tilbage til efter at have kommenteret Jonatans forhold til juraen. I sidste kapitel besværer kongens tjener Oliver sig over, at Smeden ikke vil anerkende det almindelige retsprincip, der byder ham at angive den forbryder for hvis skyld han selv blev tyvtaget. Herved anfægtes retfærdighedsbegrebet, og det går ikke blot ud over Smeden, men over samfundet som helhed. Hertil svarer Jonatan med en serie ordsprog, hvis indhold peger frem mod en sandhedens og opgørets dag, hvor større hensigter lader sig ane: »Naar Høet er kørt bort, lader Græsset sig se paa Engene igen!« Det væsentlige i dialogen følger herefter:

»Ordsprog hjælper ikke, Jonatan«, sagde Oliver.

»Jo de gør,« svarede Smeden.

»Jeg havde haabet, du var mere fornuftig,« sagde Oliver,

»men jeg skønner, du maa se en dybere Mening i det.« (p. 332).

Her expliciteres ordsprogenes absolutte sandhedsværdi, og den kan derefter sættes i relief af de årsager, som Jonatan bærer med sig som forudsætning for sit sandhedskrav. Den ene er slægtsværdigheden, den anden kravet om selvdøm. Jonatan handler, som han skønner faderen, den gamle dragon og de bedste i slægten ville have gjort, og mange af de gamle holdt på, at han handlede ret mod sig selv ved at gøre det. Her indgår det subjektive skøn atter en forening med det overpersonlige i en anakronistisk betragtning på retfærdighedsbegrebet. Den overpersonlige erindring træder imellem egoistisk vindingsmoral og identitetsløs retfærd. Dette overpersonlige slægtsprincip træder frem i romanens sproglige struktur og etablerer erindring bagom dommedagsprofetierne. Derfor og på dette niveau hjælper ordsprog.

Den anden grund, Jonatan har til at gå i fængsel, er knyttet til hans rejse og dermed til hans projekt med flasken. Arrestforvareren dømmer: »at om Retten kræver dig til Regnskab, saa er det din egen Vilje at gøre Regnskab, Jonatan Smed, modtager du vor Dom?« (p. 245). Det gør Jonatan, og da retten kræver ham til regnskab, må han aflægge det for sig selv for den brøde, han har begået ved hjælp af flasken. At han, når han tror at gøre gode gerninger, hjælper sig med onde, er konsekvent nok ifølge flaskens natur – og der sker jo et par dødsfald

undervejs – men denne indsigt nås først i sidste kapitel efter »fristelsen« på marken i selskab med djævelen og Askelad. Her afviser Jonatan djævelen og trænger ham samtidig hårdt, idet han tvinger ham til at vise sit sande væsen – ødelæggelsen. Den destruktive evne vises dog kun i forbindelse med Askelads fremtidssyn, der videre udløser Smedens gammelsyn knyttet til landsbyen. Djævelen formår ikke Jonatan til at indgå alliance med Askelad som dennes værge og dermed garant for fremtiden.

Jonatan blir i stedet kirkeværge og renses først i sin høje alderdom for sladderens mistanke. Hermed blir han ved sin egen dom fortidens beskytter. Hans rejse i tiden er fremadrettet kun så længe, han har følgeskab af Askelad; erfaringer fra nutiden vendes derefter med fortolkende kraft mod fortiden, så normerne herfra atter blir gyldige ud-sagn. Ordsprogene tjener ved samtidig personlig bevidstgørelse en fornyet indsigt i fortiden, så deres absolutte sandhed nedbryder gængs jura og fremhæver individet som slægtsforbundet.

Ansats til perspektivering ud i Løgneren

Splittelsen mellem almuesind, nordisk retssind, romansk middelalder – eller hvad forfatteren i øvrigt selv har kaldt denne slægts- og jordbundne holdning – og den udviklingstro, som Askelad repræsenterer i *Jonatans Rejse* føres videre i romanen *Løgneren* fra 1950 såvel formelt og handlingsmæssigt som explicit i dialogen. I denne roman kan opsplittningen principielt følges i modstillingen mellem personen Oluf som den romanske helt, bærer af det nordiske almue- og retssind, og Ingeniøren, der spiller den moderne helterolle. Stedet, hvor disse holdninger mødes, er degnen Johannes Vigs bevidsthed.

Nu kan Jonatan Smed og Degnen Johannes Vig jo ikke umiddelbart sammenlignes, men i et forfatterskab, som forholder sig så bevidst til skriveprocessen og det sproglige udtryk – som det er tilfældet med Martin A. Hansens – baner en stilistisk iagttagelse måske vej for etablering af en udviklingsmodel, som er tæt knyttet til disse to hovedpersoner. At denne udvikling i forfatterskabet også er kommet bag på forfatteren kunne et dagbogsnotat fra 26.10.49 tyde på. Her gør Martin A. Hansen sig sine tanker om romanen i forhold til den tidligere novelle *Isen bryder*, som er dens forlæg:

»Endelig skal Læreren være endnu mere sammensat, kun antydet i Novellen – dog visse Steder skildret paa en Maade jeg ikke kan gøre det bedre nu. Det romantiske Drag i ham – Naturfølelsen – hans Forhold til Befolkningen –. Han er høfligere og ogsaa mere bunden end Novellen – flere dystre Sider. Hans Forhold som Pædagog. Hans Digteri. Modenheden. Og han skal ikke ende blot og bart som resignerende som i Novellen, men han rystes, der sker noget undervejs – det maa til for at sprænge Banaliteten i Motivet. Han accepterer sin Skæbne og sit Arbejde trodsigt.

En Hang til Ordsprog og Citater tager til undervejs hos ham. Større Svingninger. Forhs. rolige Partier, efterfulgt af hæftige Bevægelser, ofte i Ironien.« (Værkserien, p. 22).

Hvad denne sammensathed, svingningerne mellem bundethed og hæftighed betyder, kan nøje følges i sneppemetaforikken i romanen og forholder sig til den rent litterære fortolkning af bogen, som kan diskuteres og er blevet det. Hvad der har med ordsprog og citater at gøre, kan til gengæld gøres til genstand for en kvantitativ undersøgelse, og her viser det sig, at Johannes Vig udvikler sig udenom forfatterens intentioner – ja, han nærmest frigør sig fra ordsprog og citater under handlingens udvikling. Nu forholder det sig imidlertid sådan, at sneppemetaforikken og ordsprogene hører samme sted hen, og at glidningen fra ordsprogs- og talemåde-stilen til en symbolsk, metaforisk stil er betegnende for forfatterskabets bevægelse henimod en modernistisk tankegang. Sneppen kommer nemlig bogstavelig talt flaksende fra folketroen ind i dette modernistiske hovedværk og blir i Johannes Vigs (og læserens) bevidsthed tillagt en tyngende, men uafviselig konsekvent symbolik.

Forårssneppens sammenknytning med Lukas' beretning om Jesu udgivelse af den onde ånd nævnes i F. L. Grundtvigs afhandling om fugle i dansk folketro. Som Bjørnvig fremhæver (p. 240) har Martin A. Hansen sandsynligvis været fortrolig med denne betydning. I hvert fald afviser Johannes Vig fiskerens forudsigelse af sneppens komme på tredje søndag i fasten med »Gammel Talemaade« (p. 70), og det er jo så sandt som det er sagt. Nu sker der så blot det, at et par snepper – eller helt præcis to – viser sig på øen samtidig med, at evangeliet om den onde ånd læses. Nok får altså den gamle talemåde ret, men det blir som litterært arrangement, den får vægt. Hvad der rummer hensigt og

konsekvens i romanen er knyttet til sneppen som symbol, mens talemådens eksistentielle betydning er relativiseret.

Her er talemåden udviklet til et bevidst valgt litterært symbol. Og om disse siger forfatteren selv:

»Jeg synes ikke »Løgneren« er saa forfærdelig symbolsk (. . .) Hovedpersonen, Læreren paa Øen, som fortæller Historien, bruger ganske vist nogle Ting som Symboler som Sneppen og et Stenhoved i Kirken (. . .) Sneppen som i den Fortælling betyder saa meget, er et bevidst Symbol. Det er dannet af Forstanden. Men bevidste Symboler er kun en Slags Nødhjælp i Digtningen, de er kun Andenrangs.« (Bjørnvig, p. 242–43).

Her kan en klar distancering til folketroen iagttages. Stof, som tidligere i forfatterskabet blev anvendt for dets pålydende værdi og med konsekvens, inddrages nu som bevidstgjorte størrelser. Den ubevidste symbolik i *Løgneren* ligger et andet sted, som ikke skal behandles her.

Det er skæbnens vilje og i overensstemmelse med almuevisdommen, at sneppen opfylder sine forpligtelser mod den gamle talemåde ved at ankomme til aftalt tid, men det er symptomatisk for forfatterskabet, at den i øvrigt opfører sig som et litterært symbol – et bevidst symbol.

Hermed er en bevægelse i Martin A. Hansens forfatterskab antydet. En bevægelse bort fra det almue-univers, hvor Peter L. Bergers »begyndende teoretiske plan« tilfredsstillede kravet om viden og erkendelse. Og en bevægelse, som – når det litterære symbol træder ind i forfatterskabet som bevidst størrelse – skubber Martin A. Hansen et skridt videre på Bergers trappetige – nærmere en mere omfattende, men samtidig sækulariseret legitimering.

Noter

1. »Jeg gik ud for at lede ligesom den Konge, der hed Saul . . . Et skrydende Svar . . . paa dig vilde Profeten ikke spille sin Salve.« 1. Sam. kap. 9–10 om Sauls søgen efter faderens æsler og salvingen. Bibelallusion.
2. »fra en af de fede og hovmodige egne«. Fri bibelallusion.
3. »hvor Rotterne er laskede og Genfærdene ved godt Huld«. Måske inspireret af »De levendes Land«, Grundtvig, men væsentligst ud af egen fantasi. Fri »salmeallusion« i strukturen (?).
4. »fordi vi ikke øder Gaverne fra oven, ikke fylder os eller underholder Horer«. Jak. 1,17.: Lutter gode og fuldkomne gaver kommer ned ovenfra. Syn på skøger som GT og brevene. Bibelallusion.

5. »det var Herren, som gav os Mønterne, men Satan, som gjorde dem runde«. Holbek og Kjær: 3482 Gud giver os nødderne, men han knækker dem ikke for os (Chr. Olsen) m.fl. med samme struktur og modstilling af Gud/Satan. Eventuelt fra mundtlig tradition. Sentens.
6. »Visdom er bedre end Perler, som Prækeren siger!« Ordspr. 8,11: thi visdom er bedre end perler. Bibelcitát (som ordsprog delvis metaforisk).
7. »Visdom giver Græmmelse, jeg kender ogsá Prækeren«. Præd. 1,18: Thi megen visdom megen græmmelse, øget kundskab øget smerte. Bibelcitát – som ordsprogsstof: sentens.
8. »ramt af Haanden fra oven«. GT. Bibelallusion.
9. »ikke alt er sandt, som ligner Sandheden.« Mau: 8365 Der er ej Alt Sanden, som er Sandingen ligt. Sentens.
10. »Den, som faar et ondt Navn, er halvt hængt!« Mau: 6864A Den, som har et ondt Navn, er halvt hængt (»Iris og Hebe«, 1796). Metaforisk ordsprog.
11. »En Ko hedder ikke broget, uden hun har en Plet,« Mau: 4899 Ingen Ko hedder broget, uden hun havde en Flæk. (Syv 1626 og 6093) Ingen Koo heder broged, uden hun haver en flek (NFS. Grundtvig 293). Metaforisk ordsprog.
12. »Sandheden er altid ilde hørt!« Mau: 8335 Sandheden er tidt ilde hørt, verre lidt, og verst lønnet (Syv 10554). Sandheden er gjerne ilde hørt (Grundtvig 2234). Sandheden er ond at høre (Syv 6255). Der høres ei vissere Sandhed, end at Sandheden ilde høres (Møensk Mundheld). Sentens.
13. »Manden er tit bedre end Rytet,«. Mau: 8138 Manden er tit bedre end hans Rygte (ingen kilde). Sentens.
14. »der siges saa meget, og det var ej godt, det alt var sandt«. Mau: 8371 Meget er ikke saa sandt, som det er langt (J. F. Fenger). Måske forfatterens egen variant af nr. 9.s.d. Sentens.
15. »det onde tror man jo snarest«. Mau: 7199 Det onde faar altiit tilfælde (Syv 4319). Her er overensstemmelse i indhold, forskel i den sproglige formulering skyldes formentlig forfatterens mundtlige kilde. Sentens.
16. »Vogt dig for ham, som forlader Rettens Sti!« Ordspr. 2, 11: ff kløgt skal våge over dig, indsigt være din vogter – idet den frier dig fra den ondes vej, (. . .) at du vandre de godes vej og holde dig til de retfærdiges stier. Bibelallusion med sentensagtig udformning.
17. »Vær barmhjertig og medlidende mod Brødrene!« Epistelen (gentagne gange). Bibelcitát.
18. »Øvrigheden bærer ikke Sværdet forgæves!« Rom 13, 4: thi øvrigheden bærer ikke sværdet for ingenting. Bibelcitát som metaforisk ordsprog.
19. »Hvad et Menneske saar, skal han og høste!« Gal. 6, 7: thi hvad et menneske sår, det skal han ogsá høste. Bibelcitát som metaforisk ordsprog.
20. »Den, som forbarmer sig, er lyksalig!« Ikke fundet som bibelord, men er antagelig en fortolkning af lignelsen om de gældbundne tjenere (Matt. 18, 33). Bibelallusion.
21. »Men Tyve og Røvere skulle ikke arve Guds Rige!« Kor. 6, 10: ingen røvere skal arve Guds rige. Bibelcitát.
22. »Tænk på de nioghalvfems Farisæere og den ene Synder!«. Luk. 15, 7: Således bliver der mere glæde i Himmelen over een Synder, som omvender sig, end over ni og halvfems retfærdige, som ikke trænger til omvendelse. Bibelallusion.

23. »Tænk på, Herren skal gengælde indtil tredje og fjerde Led!« 2. Mos. 20,5: thi jeg Herren din Gud er en nidkær Gud, der indtil tredje og fjerde led straffer fædres brøde på børn af dem, som hader mig. Bibelcit. at.
24. »Hvem kan kaste den første Sten?« Johs. 8,7: Den af jer, der er syndfri, lad ham være den første, der kaster sten på hende! Bibelcit. at – ofte brugt som metaforisk ordsprog.
25. »Fordrej ikke Skriften!« 2. Pet. 3,16: i dem (Paulus' breve) findes der ting, som er vanskelige at forstå, og som de ukyndige og ubefæstede til deres egen fortabelse fordrejer, ligesom de gør med de øvrige skrifter. Bibelcit. at – sentensagtig.
26. »Deres Orm dør ikke, og Ilden udslukkes ikke!« Es. 66,24: og man går ud for at se på ligene af de mænd, der faldt fra mig; thi deres ord dør ikke, og deres ild dør ikke; Bibelcit. at.
27. »et Trøstens Ord«. Spec. brevene i NT. Bibelallusion.
28. »det giver Marv i Benene!«. Hebr. 4,12: Thi Guds ord er levende og virkende og skarpere end noget tvægget sværd og trænger så dybt ind, at det sønderdeler sjæl og ånd, marv og ben. Gubben sidder ene, mødig, som den matte Val, Marven er af Bene. Bibelallusion, ofte benyttet som maksime, her som ordsproglig talemåde.
29. »Herren er en Hævner!«. Es. 34,8: Thi en hævndag har Herren til rede. Es. 35,4: Han kommer med hævn. Nah. 1,2: en hævner er Herren m.fl. Bibelallusion.
30. »Hans veje ere uransagelige!« Rom. 11,33: hvor uransagelige er ikke hans domme, og hvor usporlige hans veje! Bibelcit. at benyttet som metaforisk ordsprog.
31. »Den ugudelige har ingen Fred!« Es. 48,22: De gudløse har ingen fred, siger Herren (+ Es. 57,21). Bibelcit. at.
32. »Dømmer ikke!« Matt. 7,1: Døm ikke, for at I ikke selv skal dømmes; (+ Luk. 6,37). Bibelcit. at med sentensagtig anvendelse.
33. »Hvi ser du Skæven i din Broders Øje, men Bjælken i dit eget bliver du ikke var!«. Matt. 7,4: hvor kan du sige til din broder: »Lad mig tage splinten ud af dit øje«; og se, der sidder en bjælke i dit eget øje. Luk. 6,41: Hvorfor ser du splinten i din broders øje, men bjælken i dit eget øje lægger du ikke mærke til. Bibelcit. at, metaforisk ordsprogsanvendelse.
34. »Hidsighed er Raaddenskab i Leveren«. ODS: Der (er) ikke Dyd eller Kristenden i Leveren paa dig (Sophus Schandorph). Leveren som organ for følelser. Sentens, som
35. »Dit Hovmod staar for Fald,«. Ordspr. 16,18: Hovmod går forud for fald. Bibelcit. at med sentensagtig anvendelse og et vist metaforisk indhold.
36. »jeg vil udspy den lunkne af min Mund«. Åbenb.: fordi du er lunken og hverken varm eller kold, har jeg i sinde at udspy dig af min mund. Bibelcit. at.
37. »Den Tunge, som taler forventte Ting, skal udryddes.« Sal. 12,4: Hver svigefuld læbe udrydde Herren, den Tunge, der taler store ord. Bibelcit. at.
38. »Du styrer mod Afgrunden!« Åbenb. flere steder. Fri bibelallusion.
39. »Saa længe der er Liv, er der Haab«, Præd. 9,4: Kun for den, der hører til de levendes flok, er der håb; Vogel-Jørgensen: Cicero: Aegrotus, dum anima est spes esse dicitur. Theokrit: Hos de levende er der håb. Ukendt, latin: Dum spiro, spero. Mau: 3352 Saa længe der er Liv, er der Haab (Grundtvig 1022). (Syv 9495:) Mand skal ej mistvile om nogen levende. Dette bibelcit. at, som stadig anvendes, er et eksempel på den ordsprogstradition, som ved udskiftning af det oprindelige metaforiske indhold i teksten med sit direkte indhold overgår til verdslig brug.

40. »Lad mig holde op, mens Legen er god.« Mau: 5424 Naar Legen er bedst, da skal man aflade (Laale 263). Syv: Naar Legen er fejrest, skal man holde op. m.fl. Metaforisk ordsprog.
41. »den Sten, som enhver spytter paa, den bliver jo vaad omsider.« Holbek og Kjær: 719 Den sten vorder våd, hver mand spytter på. (Laale). Metaforisk ordsprog.
42. »ingen ved heller, hvad han fik gjort i sin sidste Stund.« Job 42,12: og Herren velsignede Jobs sidste tid mere end hans første. Fri bibelallusion og fri ordsprogstradition oftest med sentensform.
43. »Hug af den Vise er bedre end Sang af Taaberne!«. Ordspr. 27,6: Vennhånds hug er ærligt ment avindsmands kys er mange. Mau: 596 Bedre er haardt Ord af sin Mand, end gode Ord af Andre (Syv, 9665). Holbæk og Kjær: 777 Fagre ord fryde en dåre (Laale). Metaforisk ordsprog i afvigende redaktion, som formentlig skyldes mundtlig tradition.
44. »Sandheden er altid haard Kost.«. Holbæk og Kjær: 2015 Sandheden er en sur kost (Syv 10555). Metaforisk ordsprog – sml. note 12. Sentens.
45. »det er ikke godt, at Træerne vil vokse op til Himlen.« Mau: 10549 Træet bliver vel stækket før det voxer til Himmels (H. Thommsen), før det voxer i Sky (Moth). T. Vogel-Jørgensen: gl. talemåde, anfører Syv og Goethe som kilde. Metaforisk ordsprog.
46. »Jeg vil ikke ønske dig Lykke paa Rejsen«. OdS: Lykkelig Rejse (Ingemann).
47. »Jeg vil ønske dig Sorg og Mødgang«. Jak. 4,9: jeres latter skal vendes til sorg og jeres glæde til bedrøvelse! Bibelallusion.
48. »saa dit Overmod knækkes og stækkes.«. se note 12.
49. »og du finder Sandhedens Vej i 'ide!« Matt. 21,32: Thi Johannes (Døberen) kom til jer og lærte jer retfærdighedens vej, og I troede ham ikke. Bibelallusion.

Litteratur

- Martin A. Hansen: Jonatans Rejse. Gyldendal 1966.
 Martin A. Hansen: Løgneren. Gyldendals Tranebøger 1969.
 Bibelen. Det danske Bibelselskab. Kbh. 1959.
 Th. Løgstrup og Chr. Ottesen: »Det danske Bibelselskabs Ordbog til det gamle Testamente.« Kbh. 1938.
 »Det danske Bibelselskabs ordbog eller konkordans til det nye testamente« v. Erik Lerfeldt. Kbh. 1973.
 E. Mau: Danske Ordsprogsskat 1–2. Gad 1879.
 Peder Syvs Danske Ordsprog v. Aage Hansen Kbh. 1944.
 T. Vogel-Jørgensen: »Bevingede Ord«. Kbh. 1958.
 Holbek og Kjær: »Ordsprog i Danmark«. 1969.
 Ole Wivel: Værkserien. Omkring Løgneren. Kbh. 1971.
 Ole Wivel: Martin A. Hansen 1–2. Gyldendal 1969.
 Thorkild Bjørnvig: »Kains Alter – Martin A. Hansens digtning og tænkning«. Kbh. 1965.
 Harry Andersen: »Martin A. Hansen og »Jonatans Rejse«« i Nordisk Tidsskrift för Vetenskap, Konst och Industri 1971.
 Cai M. Woel: »Martin A. Hansen, Liv og Digtning«, Lille Skensved 1959.